

УДК 330.8

НАУКОВО-ДОСЛІДНА ПРОГРАМА ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ: СТАНОВЛЕННЯ ТА СТРУКТУРА

О. М. Носик, кандидат економічних наук, доцент
Національний фармацевтичний університет

На базі історичного методу й теорії розвитку науки розкрито головні етапи становлення науково-дослідної програми людського капіталу та її перспективи. Доведено, що формування концепції людського капіталу є науковою новацією, яка складає ядро сучасної науково-дослідної програми. Обґрунтовано перспективу формування міждисциплінарної науково-дослідної програми людського капіталу.

Ключові слова: людський капітал, науково-дослідна програма, ядро та захисний пояс науково-дослідної програми, наукова новація, наукова революція.

Постановка проблеми. У сучасний період концепція людського капіталу набула форми конкуруючої науково-дослідної програми відповідно до моделі розвитку науки англійського математика, логіка і філософа Імре Лакатоса. Формування та розвиток цієї програми становить історичний процес накопичення, аналізу, верифікації та фальсифікації наукових поглядів та теорій, що розкривають роль людини в економічному зростанні. Дослідження етапів розвитку концепції людського капіталу є основою визначення її сучасного стану та напрямів подальшого розвитку. Актуальним цей аспект дослідження людського капіталу є також для обґрунтування змісту та факторів соціально-інноваційного розвитку економіки України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концепція людського капіталу складає предмет дослідження фахівців з економічної теорії, соціології, психології, права. Її засновники — Т. Шульц, Г. Беккер заклали теоретичний фундамент теорії інвестицій у людський капітал, його оцінки та чинників розвитку й ефективності. У теперішній час різні аспекти формування, функціонування та розвитку людського капіталу розкрито у творах вітчизняних і зарубіжних вчених: А. Гальчинського, А. Гейця, А. Гриценка, І. Гуськової, Ж. Дерія, Р. Капелюшнікова, Т. Кір'яна, С. Клімова, Л. Федулової, А. Шастітко, О. Яременко та ін.

Формулювання цілей. Метою статті є розкриття на методологічній основі історичного підходу та теорії розвитку науки витоків, змістовного ядра та

головних характеристик і перспектив науково-дослідної програми людського капіталу.

Виклад основного матеріалу. Застосування історичного методу дослідження є необхідною умовою з'ясування не тільки суто історії економічної думки, а і змісту, напрямів і перспектив розвитку певних теорій. Відомий англійський філософ, логік та соціолог К. Поппер підкреслював, що «серед багатьох методів, які філософ може використовувати — звичайно, кожного разу залежно від проблеми, підлягає вирішенню — один метод здається мені гідним особливої згадки. Це певний варіант сьогоденного зовсім немодного історичного методу. Він полягає у з'ясуванні того, що думали і говорили з приводу проблеми, яка розглядається, інші люди, чому вони з нею зіткнулися, як формулювали її, як намагалися її вирішити. Все це здається мені істотним, оскільки являє собою частину загального методу раціональної дискусії. Якщо ми ігноруємо те, що люди думають зараз чи думали в минулому, то раціональна дискусія повинна зникнути, хоча кожен з нас може цілком успішно продовжувати розмовляти із самим собою» [1, с. 36–37].

Історичний метод дослідження охоплює такі взаємопов'язані напрями наукового аналізу:

- історико-генетичний — з'ясування теоретичних витоків наукових поглядів, концепцій, теорій та їх історична ідентифікація;
- історико-теоретичний — аналіз сучасного розвитку теорії під впливом внутрішніх чинників — саморозвиток теорії і зовнішніх чинників, серед яких важливу роль відіграє поява та поширення нових, конкуруючих наукових підходів до розв'язання певної наукової проблеми;
- історико-прогнозний — обґрунтування історичних перспектив наукових концепцій, теорій.

Зв'язок економічних категорій є *історико-генетичним* — наукові категорії, розроблені вченими у певний історичний період, виступають вихідними клітинками, на базі яких формуються теоретичні погляди нового етапу суспільного розвитку. При цьому зазначені теорії можуть належати до різних, навіть альтернативних, економічних шкіл і течій. Категоріальний зв'язок є *історико-теоретичним*, відображає змістовну еволюцію наукових підходів і концепцій, обумовлену історичним розвитком певних шкіл і течій економічної науки. *Історико-прогнозний напрям* дослідження розвитку певної теорії передбачає визначення її можливих трансформацій, обумовлених явищами та процесами, притаманними новому етапу суспільного розвитку.

Поєднання зазначених складових історичного методу із аналізом еволюції теорії людського капіталу дозволить виявити її нові характеристики, форми, структурні складові, функції, чинники та перспективи.

В історико-генетичному аспекті вихідними клітинками теорії людського капіталу є положення та погляди представників різних шкіл і напрямів економічної науки, серед яких треба виділити:

- класичний і неокласичний напрям: В. Петті, А. Сміт, А. Маршалл та ін.;
- теорію продуктивних сил Ф. Ліста (історична школа);
- марксистську теорію відтворення робочої сили.

В. Петті підкреслював, що людина як «жива діюча сила» є складовою багатства країни та продуктивною силою [2, с. 82]. А. Сміт складовою основного капіталу вважав «придбані і корисні здібності усіх жителів або членів суспільства». Він підкреслював роль навчання у формуванні цієї складової капіталу, доводив, що для осіб, праця яких потребує певної кваліфікації, «тривалий час і великі витрати, необхідні для їх навчання, ще більше підвищують ціну їх праці» [3]. А. Маршалл визначав людину і багатством суспільства, і творцем багатства. Він вважав, що знання є капіталом. «Значну частину капіталу складають знання... Знання — це наш найбільш потужний двигун виробництва. Воно дозволяє нам підпорядковувати собі природу і змушувати її сили задовольняти наші потреби» [4, с. 208]. Історико-генетичний зв'язок із теорією людського капіталу притаманний також поглядам Дж. Мілля, який багатством вважав здатну до накопичення сукупність інструментів, машин і кваліфікацію робочої сили, теорії «всеосяжного капіталу» І. Фішера, який вважав капіталом все, що здатне приносити дохід.

Історично-вихідними клітинками людського капіталу як специфічної економічної категорії періоду постіндустріальних перетворень є категорії: вартості робочої сили, обґрунтованої К. Марксом у період індустріального розвитку суспільства; продуктивних сил Ф. Ліста, розробленої в епоху становлення машинної індустрії.

Історичний процес накопичення поглядів та ідей щодо ролі людини в економічному розвитку закономірно призвів до виникнення теорії людського капіталу. Уперше термін «людський капітал»¹ запровадив у 1961 р. американський економіст — представник чиказької школи, лауреат Нобелівської премії з економіки Теодор-Вільям Шульц у статті «Капіталовкладення в людський капітал» (1961 р.), аналізу людського капіталу присвячено його книгу «Капіталовкладення в людський капітал: роль освіти і наукових досліджень» (1971 р.). Людський капітал, який є фактором добробуту, він визначив як набуті людиною цінні якості, які можуть бути посилені відповідними вкладеннями та розвиваються за допомогою певних видів діяльності, що мають атрибути інвестицій [5]. До таких видів діяльності Т. Шульц відносив освіту, у тому числі професійну, навчання на робочому місці, охорону здоров'я.

¹ Також термін «освітній капітал» у контексті інвестицій в освіту.

Т. Шульц доводив, що для країн, які розвиваються, саме інвестиції у людський капітал, насамперед в освіту, є факторами подолання бідності та економічного зростання.

Мікроекономічний аналіз інвестицій у людський капітал здійснив американський економіст, професор економіки і соціології Чиказького університету Гарі-Стенлі Беккер — лауреат Нобелівської премії з економіки (1992 р.), який у 1962 р. видав статтю «Освіта як джерело формування капіталу», а у 1964 р. відомий фундаментальний твір «Людський капітал: теоретичні й емпіричні дослідження». Методологічну основу аналізу склав економічний підхід до характеристики людської поведінки, засновником якого Г. Беккер вважав А. Сміта. Людський капітал Г. Беккер визначав як запас знань, навичок і здібностей, що є у кожної людини, який може використовуватися нею або для одержання доходів, або в інших відносинах, який змінюється завдяки інвестиціям в освіту, кваліфікацію, знання, охорону здоров'я та ін., які будуть компенсовані зростаючим потоком доходів у майбутньому.

Зараз теорія інвестицій у людський капітал Г. Беккера набула значення методу наукового дослідження закономірностей розвитку економіки не тільки на мікро-, а й на макроекономічному рівні. Як підкреслив Г. Беккер у своїй Нобелівській лекції (1992 р.): «Через деякий час стало зрозуміло, що аналіз людського капіталу допомагає зрозуміти багато закономірностей на ринку праці і в економіці в цілому. Виявилось можливим розробити більш загальну теорію людського капіталу, яка поряд з індивідами включала б фірми і яка дозволяла б робити макроекономічні висновки» [6, с. 592]. Зазначена теорія є методологічною основою досліджень також у галузях економіки та організації праці, теорії організацій (фірми), теорії контрактів, менеджменту, права та ін.

Треба підкреслити значний внесок американського економіста Дж. Мінцера, який ще у 1958 р. написав статтю «Інвестиції у людський капітал та персональний розподіл доходу». Г. Беккер відмічав: «Емпіричні дослідження інвестицій у людський капітал отримали потужний імпульс завдяки класичній роботі Дж. Мінцера. Він доповнив просте рівняння регресії між заробітками і рівнем освіти, ввівши в нього наближену, але дуже корисну змінну, що вимірює тривалість підготовки на робочому місці і обсяг накопиченого досвіду — число років після завершення навчання... І дійсно, регресивні рівняння заробітків стали, мабуть, найбільш поширеною формою емпіричного аналізу в мікроекономіці» [6, с. 593].

Американський економіст Л. Туроу в роботі «Майбутнє капіталізму: як сьогоденні економічні сили формують завтрашній світ» (1996 р.) визначав людський капітал, який він трактував як кваліфікацію, освіту і знання, домінуючим фактором виробництва [7].

Складовою теорії людського капіталу слід вважати концепцію перманентного доходу Нобелівського лауреата (1976 р.) Мілтона Фрідмена, згідно з якою людський капітал є активом (складовою майна людини, як і гроші, облігації, акції, предмети споживання довгострокового використання), який забезпечує отримання доходу [8, с. 25–29].

Представник неоінституціонального напрямку економічної думки Ш. Розен доповнив теорію людського капіталу аналізом головних компонентів інвестицій у фірмово-специфічний людський капітал, серед яких витрати пристосування робітників до фірми і формування робітничих бригад [9, с. 114].

Лауреат Нобелівської премії (1971 р.) Саймон Кузнець розглядав накопичений національний людський капітал як найважливіший фактор економічного розвитку. С. Кузнець вказував на зв'язок рівня накопичення людського капіталу країни із її технологічним розвитком, формуванням нових технологічних укладів.

Значний внесок у теорію людського капіталу зробили Й. Бен-Порет, Ф. Махлуп, М. Блауг, Е. Лезер, Р. Лейард, Дж. Псахаропулос, Ф. Уелч, Б. Чизуїк та ін.

Процес формування теорії людського капіталу на фундаментальній основі різних шкіл і напрямів економічної теорії відповідає, по-перше, кумулятивістській моделі розвитку науки французького фізика, історика і філософа науки П. Дюгема, австрійського фізика Е. Маха, зміст якої розкривають поняття накопичення, спадкоємності, індивідуального внеску, безперервності і поступовості у розвитку наук та ін.; по-друге, фальсифікаційній моделі, обґрунтованій К. Поппером. За цією моделлю наукове знання має гіпотетичний характер, а розвиток науки є процесом висунення гіпотез, їх верифікації чи спростування, тобто фальсифікації старих припущень і формулювання нових. Характеризуючи критерій фальсифікації, К. Поппер зазначає: «Ми вибираємо ту теорію, яка найкраще витримує конкуренцію з іншими теоріями, ту теорію, яка в ході природного відбору виявляється найбільш придатною до виживання. Інакше кажучи, ми вибираємо теорію, яка тільки досі витримала найбільш суворі перевірки, але також і таку, що перевірялася найбільш жорстким чином. Теорія є інструментом, перевірка якого здійснюється в ході його застосування та про придатність якого ми судимо за результатами таких застосувань» [1, с. 144].

Історико-теоретичний аналіз розвитку теорії людського капіталу у сучасний період дає підстави для висновку: зараз уже сформована й інтенсивно розвивається науково-дослідна програма людського капіталу, що відповідає моделі розвитку науки І. Лакатоса — моделі конкуруючих науково-дослідних програм. На його думку, історія науки є історією конкуруючих науково-дослідних програм, представлених:

1) «жорстким ядром», яке складають концептуально визначені теоретичні основи та методологічні принципи, що вважаються незаперечними в межах цієї дослідної програми;

2) «захисним поясом» — теоретичними положеннями, які перевіряються, постійно розвиваються, змінюються, удосконалюються, корегуються та оновлюються під впливом наукової критики. І. Лакатос підкреслював: «Якщо негативна евристика використовує “тверде ядро” програми, яке за рішенням її прихильників вважається “незаперечним”, то позитивна евристика складається з ряду доказів, більш або менш зрозумілих, і припущень, більш чи менш вірогідних, спрямованих на те, щоб змінювати й розвивати “варіанти, що можуть бути спростованими”, дослідницької програми, як модифікувати, уточнювати захисний пояс, “який може бути спростованим”» [10].

«Жорстке ядро» теорії людського капіталу складають положення, розроблені її фундаторами — Т. Шульцем, Г. Беккером, Дж. Мінцером та ін. Ці положення є концептуально-методологічною основою науково-дослідної програми людського капіталу, а її розвиток пов'язаний, у першу чергу, з формуванням, накопиченням, модифікаціями її «захисного поясу».

Окремо треба розглянути питання, чи є формування науково-дослідної програми людського капіталу науковою революцією? Модель «наукових революцій» обґрунтована американським фізиком, істориком і філософом науки Т. Куном. Ця модель характеризує розвиток науки як послідовні етапи:

– накопичення знань — «нормальна наука». «Нормальне дослідження є кумулятивним, зобов'язане своїм успіхом вмінню вчених постійно відбирати проблеми, які можуть бути вирішені завдяки концептуальному та технічному зв'язку з уже існуючими проблемами» [11];

– висунення та обґрунтування нової гіпотези — етап теоретичної новизни. «Наукові революції розглядаються тут як такі некумулятивні епізоди розвитку науки, під час яких стара парадигма замінюється цілком або частково новою парадигмою, несумісною зі старою... Кумулятивне накопичення непередбачених нововведень в науці виявляється майже не існуючим винятком в закономірному процесі її розвитку. Той, хто серйозно розглядає історичні факти, повинен мати на увазі, що наука не прагне до ідеалу, який підказується нашим уявленням про кумулятивність розвитку» [11]. На нашу думку, формування «жорсткого ядра» теорії людського капіталу було, за Т. Куном, «не кумулятивним епізодом розвитку науки», етапом висунення «наукової новації». Але ще раз треба підкреслити, що цей етап був підготовлений довготривалим історичним періодом накопичення та відбору теоретичних поглядів та положень щодо ролі людини у суспільному розвитку.

У теперішній час категорія людського капіталу як специфічна економічна категорія відображає соціально-економічні явища і процеси, притаманні сучасному етапу трансформації індустріального суспільства у пост-індустріальне. На базі *історико-прогнозного підходу* можна визначити таку перспективу розвитку теорії, як формування цілісної міждисциплінарної науково-дослідної програми людського капіталу, яка охоплює та реалізує не тільки економічні, а й соціологічні, правові, психологічні та інші підходи та методи дослідження змісту, факторів та ролі людини у сучасному світі (рисунок).

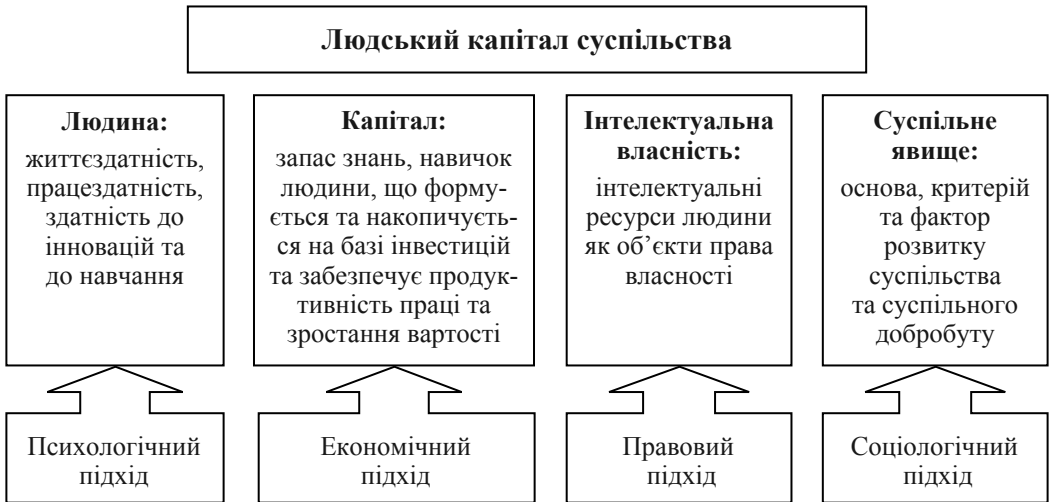

Рис. Багатоаспектність змісту людського капіталу суспільства

Висновки. Становлення та розвиток теорії людського капіталу охоплює такі етапи:

– кумулятивістсько-фальсифікаційний: накопичення знань на базі критерію фальсифікації ідей, поглядів та положень, що розкривали ті чи інші аспекти ролі людини у розвитку економіки та умов і чинників її підвищення та реалізації;

– науково-революційний: формулювання наукової новації — теорії людського капіталу як «ядра» науково-дослідної програми. Теорія людського капіталу набуває методологічної ролі щодо подальших досліджень;

– програмний: розробка та розвиток підходів, ідей і положень науково-дослідної програми людського капіталу на базі кумулятивістської і фальсифікаційної моделей розвитку науки. Перспективою є формування цілісної міждисциплінарної науково-дослідної програми людського капіталу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Поппер К. Р. Объективное знание. Эволюционный подход / К. Р. Поппер ; пер. с англ. Д. Г. Лахути ; отв. ред. В. Н. Садовский. — М. : Эдиториал УРСС, 2002. — 384 с.
2. Петти В. Экономические и статистические работы : в 2 т. / В. Петти : пер. с англ. — М. : Соцэкгиз, 1940. — 324 с.
3. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов [Электронный ресурс] / А. Смит : пер. с англ. — М. : Соцэкгиз, 1962. — 684 с. — Режим доступа: http://royallib.ru/book/smit_adam/issledovanie_o_prirode_i_prichinah_bogatstva_narodov.html.
4. Маршалл А. Принципы экономической науки. Т. 1 / А. Маршалл : пер. с англ. — М. : Изд. гр. «Прогресс», 1993. — 416 с.
5. Schultz T.W. Investment in Human Capital // American Economic Review. — 1961. — Vol. 51. — № 1. — P. 1–17.
6. Беккер Г. Человеческое поведение: экономический подход. Избранные труды по экономической теории / Гэри Стенли Беккер [пер. с англ. Е. Батраковой, Р. Капелюшниковой, О. Шибалкина и др.] ; сост. науч. ред., послесл. Р. И. Капелюшников, предисл. Н. И. Левина. — М. : ГУ-ВШЭ, 2003. — 672 с.
7. Туроу Л. Будущее капитализма: как сегодняшние экономические силы формируют завтрашний мир [Электронный ресурс] / Л. Туроу. — Режим доступа: http://www.libok.net/writer/4702/kniga/13258/turou_lester/buduschee_kapitalizma.
8. Фридмен М. Если бы деньги заговорили... / Милтон Фридмен ; пер. с англ. Л. С. Микша, А. М. Семенов. — М. : Дело, 1999. — 160 с.
9. Розен Ш. Трансакционные издержки и внутренние рынки труда / Ш. Розен // Природа фирмы : пер. с англ. — М. : Дело, 2001. — 360 с.
10. Лакатос И. Фальсификация и методология научно-исследовательских программ [Электронный ресурс] / Имре Лакатос. — М. : Медиум, 1995. — Режим доступа: <http://www.scorcher.ru/art/theory/any/lacatosh.php>.
11. Кун Т. С. Структура научных революций. С вводной статьей и дополнениями [Электронный ресурс] / Т. С. Кун ; пер. с англ. И. З. Налетова. — М. : Прогресс, 1975. — 300 с. — Режим доступа: http://vk.com/doc119020581_162484685?hash=5cd38bf7cb72ba0904&dl=28aabb49a7217e1962.

НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКАЯ ПРОГРАММА ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА: СТАНОВЛЕНИЕ И СТРУКТУРА

Носик О. М.

На базе исторического метода и теории развития науки раскрыты основные этапы становления научно-исследовательской программы человеческого капитала и ее перспективы. Доказано, что формирование концепции человеческого капитала является научной новацией, которая составляет

ядро современной научно-исследовательской программы. Обоснована перспектива формирования междисциплинарной научно-исследовательской программы человеческого капитала.

Ключевые слова: человеческий капитал, научно-исследовательская программа, ядро и защитный пояс научно-исследовательской программы, научная новация, научная революция.

SCIENTIFIC RESEARCH PROGRAMME OF THE HUMAN CAPITAL: FORMATION AND STRUCTURE

Nosik O. M.

The main stages of formation of the research programme human capital and its prospects on the basis of historical method and the theory of development of science are disclosed. The formation of the concept of human capital is a scientific innovation, which constitutes the core of modern scientific research program is proved. The perspective of development of interdisciplinary research programme human capital is justified.

Key words: human capital, research program, the core and the protective zone of the research programme, scientific innovation, scientific revolution.

УДК 330.1:331

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ В ТРАНСФОРМАЦІЙНІЙ ЕКОНОМІЦІ

*Л. М. Яворська, кандидат економічних наук, доцент
Харківський національний автомобільно-дорожній університет*

Досліджено сутність категорії «людський капітал», її місце в системі понять та категорій суспільного розвитку, проаналізовано основні методи його оцінки з точки зору можливості застосування при аналізі розвитку та ефективності використання людського капіталу в Україні. Розкрито особливості вияву людського капіталу в трансформаційній економіці та проаналізовано передумови, що заважають повноцінно формувати людський капітал перехідного суспільства.

Ключові слова: людський капітал, людські ресурси, критерії оцінювання, концепція розвитку, людський фактор.